

Ярослав Цецик

Національний університет водного господарства та природокористування
кандидат історичних наук, доцент (Україна)
e-mail: slavatsetsik@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2527-2155>
Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/E-8054-2019>

Юрій Олексін

Національний університет водного господарства та природокористування,
доктор педагогічних наук, професор (Україна)
e-mail: oleksin_roippo@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6688-5193>

Світлана Цецик

Національний університет водного господарства та природокористування,
кандидат педагогічних наук, доцент (Україна)
e-mail: s.p.tsetsyk@nuwm.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7047-4197>

Особливості розвитку освіти на Волині наприкінці XIX – на початку XX ст.

Анотація. Метою статті є дослідження ролі органів імперської влади та місцевого самоврядування у розвитку початкової та середньої освіти у Волинській губернії наприкінці XIX – на початку XX ст. Авторами проаналізовано архівні документи та наукові праці, в яких висвітлено специфіку та особливості розвитку початкової, професійної та середньої освіти на Волині у досліджуваній період. Виділено роль органів місцевого самоврядування у розвитку освіти у регіоні. **Методологія дослідження** ґрунтується на використанні спеціальних історичних (порівняльно-історичного та хронологічного) та загальнонаукових методів дослідження (аналізу, синтезу й узагальнення), що у поєднанні з принципами поліфакторності, об'єктивізму та історизму створило необхідні умови для неупередженого висвітлення поставлених завдань. **Наукова новизна роботи** полягає у тому, що автори на основі архівних документів та матеріалів періодичної преси з'ясували роль органів імперської влади та місцевого самоврядування у розвитку початкової, професійної та середньої освіти на Волині наприкінці XIX – на початку XX ст. **Висновки.** На основі неупередженого аналізу архівних документів та матеріалів періодичної преси з'ясовано роль органів місцевого самоврядування у розвитку освіти на Волині наприкінці XIX – на початку XX ст. Відзначено, що завдяки зусиллям органів міського самоврядування у регіоні було відкрито ряд чоловічих та жіночих гімназій, частину прогімназій реорганізовано у повноцінні гімназії, що великою мірою впливало на розвиток освіти у регіоні. Окрема увага приділена ролі органів земського самоврядування у розвитку мережі початкових шкіл у всіх повітах губернії. Волинське земство після початку своєї повноцінної діяльності у 1911 р. важливу увагу, як і органи міського самоврядування, приділяло розвитку професійної освіти. Для реалізації поставленої мети вони не лише субсидювали відкриття нових навчальних закладів, а й також фінансували вже діючі, виділяли стипендії для учнів педагогічних навчальних закладів за умови, що останні, після закінчення закладу, працюватимуть у земських школах. Значна увага приділялася також працевлаштуванню випускників фельдшерсько-акушерського училища.

Ключові слова: Волинь, гімназія, прогімназія, початкова школа, церковнопарафіальна школа, Попечитель київського навчального округу.

Постановка проблеми. Неупереджене дослідження та аналіз особливостей розвитку освіти у різних регіонах сучасної України створюють умови для порівняльного аналізу діяльності навчальних закладів та специфіки їх утворення. Значна увага у дослідженні приділена особливостям фінансування початкових, професійних та середніх навчальних закладів органами місцевого самоврядування на Волині на початку XX ст. Діяльність земства у регіоні була спрямована на розвиток мережі початкових навчальних закладів та їх фінансування шляхом виділення стипендій для навчання у професійних навчальних закладах. Надзвичайно важливим є аналіз ролі органів місцевого самоврядування у працевлаштуванні випускників окремих професійних навчальних закладів.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Упродовж останніх років з'явилася значна кількість наукових праць, що висвітлюють питання розвитку освіти на українських землях у складі імперії. Однак у більшості з них відсутня інформація про розвиток освіти на Волині. Окремі питання розглянуто у статті Цецик С. та Цецика Я. (Цецик С., & Цецик Я., 2020), в якій детально проаналізовано розвиток професійної освіти у Волинській губернії та підготовку педагогічних кадрів.

Для об'єктивного дослідження ролі органів влади та місцевого самоврядування у розвитку освіти використано документи, що зберігаються у фондах Державного архіву Житомирської області (далі ДАЖО) (Ф. 85. Волинська земська школа фельдшерів та фельдшерок-акушерок у місті Житомир, Ф. 147. Волинська єпархіальна училищна рада та Ф. 183 Волинська губерньська земська управа м. Житомир Волинської губернії). Надзвичайно важливими при дослідженні питань зазначеної теми є документи, що зберігаються у Державному архіві Рівненської області (далі ДАРО) (Ф. 215 Рівненське реальне училище) та Центрального державного історичного архіву України у Києві (далі ЦДІА України у Києві (Ф. 344 Канцелярія київського генерал-губернатора). Неупереджений аналіз цих документів дає змогу об'єктивно проаналізувати особливості розвитку початкової, професійної та середньої освіти у Волинській губернії.

Надзвичайно важливу групу документів, що відображають різні напрями розвитку освіти, її реформування та роль органів місцевого самоврядування у відкритті та фінансуванні навчальних закладів дає об'єктивний аналіз періодичної преси, що видавалася на Волині у досліджуваний період.

Мета статті. У запропонованому дослідженні автори поставили за мету на основі матеріалів періодичної преси та архівних джерел проаналізувати особливості розвитку професійної за загальної освіти на Волині наприкінці XIX – на початку XX ст., з'ясувати роль органів місцевого самоврядування у цьому.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці XIX – на початку XX ст. у Волинській губернії були відсутні заклади вищої освіти, а функціонуючі середні, початкові та професійні заклади, перебували у підпорядкуванні різних органів влади, зокрема Міністерства народної освіти (МНО), Синоду Російської православної церкви, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства торгівлі та промисловості, Головного управління землеустрою та землеробства, Відомства імператриці Марії, Міністерства шляхів сполучень (Цецик С., & Цецик Я., 2020, с. 182).

Зокрема, середні навчальні заклади, що перебували у підпорядкуванні МНО, регулярно звітували Попечителю київського навчального округу (КНО) про суспільно-політичну ситуацію, наявність конфліктів між працівниками, також особлива увага приділялася політичній благонадійності педагогічних працівників. Так, у характеристиці директора Рівненського реального училища на навчально-виховний персонал за 1896 р. стверджувалося, що незважаючи на всі негаразди, навчальному закладу вдалося сформувати якісний склад викладачів, проте всі педагогічні працівники постійно перебували у полі зору керівництва. Про це свідчать характеристики на педагогічних працівників середніх навчальних закладів, які давалися щорічно директором під грифом «цілком таємно». Зокрема, про виконувача обов'язків інспектора училища Тимофеева писалося, що він змінився у кращий бік, «значно більше займався своїми справами» й менше «пліткував та інтригував» (ДАРО. Ф. 215. Оп. 1. Спр. 1045. Арк 103). Інший викладач – священник Ярмолів, будучи «безхарактерним, але одночасно надзвичайно підозрілою особою» вважав, що його всі переслідували (ДАРО. Ф. 215. Оп. 1. Спр. 1045. Арк 111). З ксьондзом Ляховичем директор мав розмову про те, що під час уроків той дозволяв учням займати останні лавки, подали від дверей, що вели до кабінету директора. Ксьондз проводив з учнями «таємні розмови», а якщо з'являвся хтось із адміністрації, починав голосно говорити. Іноді викладав польською мовою. Це обґрунтовував тим, що учні зможуть «краще розуміти предмет». Після заборони, він припинив викладати польською мовою та «секретничати з ними» (ДАРО. Ф. 215. Оп. 1. Спр. 1045. Арк 112). Вчитель математики Слюсаревський залишався добрим та працелюбним працівником, займався наведенням порядку в каталозі учнівської бібліотеки. Інший вчитель математики Долгушин був «фанатично відданий вчительській справі», проводив додаткові заняття, на яких навчав учнів старших класів розв'язувати приклади та задачі (ДАРО. Ф. 215. Оп. 1. Спр. 1045. Арк 110). Вчитель історії та географії Остапов залишався «посереднім учителем, хохломаном», впродовж року намагався «інтригувати», але не мав підтримки з боку колег (ДАРО. Ф. 215. Оп. 1. Спр. 1045. Арк 113).

Таким чином, органи імперської влади детально відслідковували діяльність навчальних закладів. Їх керівників зобов'язували щорічно надавати детальні характеристики на навчально-виховний персонал закладів. Аналіз наведених характеристик свідчить, що вони були досить об'єктивними та висвітлювали як позитивні сторони, так і негативні аспекти роботи викладачів. У подальшому такі характеристики великою мірою впливали на подальше кар'єрне зростання викладачів гімназій та реальних училищ.

Після призначення волинським губернатором Ф. Ф. Трепова у 1896 р., він об'їхав усю губернію та зустрічався із представниками різних верств суспільства. Зокрема виділив позитивне становище іноземних колоністів. Завдяки наполегливій праці останні досягли економічного процвітання і приділяли значну увагу розвитку національних навчальних закладів, що дозволялося імперським законодавством. У німецьких і чеських колоніях була розвинута мережа навчальних закладів, функціонували бібліотеки. Натомість корінні жителі мали одну школу на 1 500 жителів, які знаходилися на значній відстані одна від одної. Щодо середніх навчальних закладів, то функціонували одна жіноча і одна чоловіча гімназії, три прогімназії й одне реальне училище. Щодо Житомирської гімназії, то її класи були переповнені, порушувалися санітарно-гігієнічні норми. Тому постала вимога розширення мережі середніх навчальних закладів. Також не вистачало й початкових навчальних закладів. Губернатор вважав за необхідне сприяти розвитку мережі середніх технічних та сільськогосподарських навчальних закладів на Волині (ЦДІА України у Києві. Ф. 442. Оп. 626. Спр. 20. Арк. 10-11).

Отже, новопризначений волинський губернатор Ф. Трепов, аналізуючи ситуацію у системі освіти констатував, що вона перебувала у складному становищі: навчальних закладів не вистачало. Натомість у поселеннях німецьких та чеських колоністів функціонувала значна кількість початкових шкіл, навчання у яких проводилося німецькою та чеською мовами. Тому нагальним було питання розширення мережі навчальних закладів для корінного населення.

Не залишилася поза увагою й інша сторона навчального процесу: вносилися зміни в організацію навчальних закладів, розроблялися нові робочі програми дисциплін. Зокрема, циркуляром попечителя КНО директорів чоловічих гімназій було проінформовано про зміни у навчальних програмах та надіслано конспекти «навчального плану для середньої школи та основні положення організації середньої школи», напрацьовані комісією під керівництвом міністра народної освіти (К реформе, 1901, с.1).

Проведення реформ середньої освіти напередодні перевідних екзаменів було дещо поспішним, оскільки педагоги та батьки учнів перебували в невідомості. Адже молодші класи навчалися за новою програмою, а старші – за старою. Постала дилема, що буде з тими учнями, які залишаться на повторний курс. Окремі батьки ставили запитання: чи доцільно залишати дітей у другому класі на повторний курс, оскільки вони не знали вимог, що висувалися до нових предметів. На звернення батьки не отримували чіткої відповіді тому, що викладачі самі не володіли достатнім обсягом інформації. Щодо латинської мови, то вона не була обов'язковим предметом, але враховуючи правила вступу до університетів, багато учнів бажало її вивчати, аналогічна ситуація була й з іншими предметами. Актуальним залишалося питання здачі екзаменів тими, хто навчався на екстернаті (М-ва, 1901, с. 1-2).

Згідно з циркуляром товариша міністра народної освіти від 20 липня 1901 р. передбачалося поетапне реформування середніх навчальних закладів. У 1902/03 навчальному році під реформування потрапляли перші п'ять класів гімназій, 1903/04 – 6 клас, 1904/05 – 7 клас. Реформа завершувалася одночасним випуском 7 та 8 класів. Реформування реальних училищ планували завершити у 1905/06 навчальному році. Навчальні плани змінювалися лише у класах, що потрапили під реформування. Додаткові екзамени з латинської мови для учнів 1 класу й грецької для 3 класу було скасовано (Циркулярное, 1901, с.1).

Середні навчальні заклади ділилися на 5 типів: 1. Державні, що фінансувалися державою у повному обсязі. 2. Державні, що субсидіювалися громадськими організаціями, володіли правом втручання в структуру навчального процесу. 3. Громадські, з субсидією від уряду. 4. Громадські, без державної субсидії. 5. Приватні, що мали право вводити різноманітні освітні програми (Местная, 1906, с.3).

Таким чином, на початку ХХ ст. відбувалося реформування середньої освіти, насамперед це стосувалося перегляду навчальних програм для гімназій та реальних училищ.

Органи місцевого самоврядування та сільські громади виділяли значні суми для утримання початкових навчальних закладів, що функціонували у регіоні. Так, сільська громада на утримання у Новому Селі (Заславський повіт) школи в якій навчалось 90 хлопців та 24 дівчини, й працювало 3 вчителі щорічно виділяла 220 крб. (Хроника, 1901, с.2).

24 листопада 1904 р. Волинська губернська управа по справам земського господарства інформувала Волинську єпархіальну училищну раду про те, губернський земський комітет 15 вересня 1904 р. прийняв рішення надати допомогу церковнопарафіяльним школам у 1905 р. у розмірі 103 500 крб., але за умови розподілу її по повітах пропорційно чисельності сільського населення. Всі витрати мали здійснювати за погодженням повітових земських управ з повітовими відділеннями Волинської єпархіальної училищної ради (ВСУР) (ДАЖО. Ф. 183. Оп.1. Спр. 1. Арк. 4).

Одночасно з цим відпрацьовували за погодженням з ВСУР механізм «фактичного контролю за асигнованою допомогою церковнопарафіяльним школам». З метою виконання

.....
прийнятого рішення просили надати інформацію про чисельність сільського населення діти якого навчалися у сільських школах (ДАЖО. Ф. 183. Оп.1. Спр. 1. Арк. 4).

3 листопада 1904 р. Волинський губернський статистичний комітет надав інформацію згідно з якою сільське населення по повітах розподілялося наступним чином: Житомирський – 261 030 осіб, Новоград-Волинський – 264 450 осіб, Острозький – 148 094 осіб, Заславський – 171 066 осіб, Старокостянтинівський – 146 237 осіб, Рівненський – 207 000 осіб, Кременецький – 181 088 осіб, Ковельський – 180 193 осіб, Володимир-Волинський – 265 294 осіб, Дубенський – 170 697 осіб, Луцький – 203 752 осіб, Овруцький – 128 495 осіб (ДАЖО. Ф. 183. Оп.1. Спр. 1. Арк. 4зв.).

У результаті було прийнято рішення надати фінансову допомогу церковнопарафіяльним школам: Житомирського повіту – 11 603 крб., Новоград-Волинського – 11 755 крб., Острозького – 6 583 крб., Заславського – 7 610 крб., Старокостянтинівського – 6 501 крб., Рівненського – 9 231 крб., Кременецького – 8 050 крб., Ковельського – 8 010 крб., Володимир-Волинського – 11 802 крб., Дубенського – 7 586 крб., Луцького – 9 057 крб., Овруцького – 5 712 крб. Загалом: 103 500 крб. (ДАЖО. Ф. 183. Оп.1. Спр. 1. Арк. 4зв.).

Дані кошти з 1 січня 1905 р. перераховувалися у розпорядження земських повітових управ, а витратити їх було можна лише на «посилення платні вчителям» та навчальні посібники. Їх розподіл по школам здійснювався «виключно» повітовою управою, на яку також було покладено функцію контролю за використанням допомоги церковнопарафіяльним школам (ДАЖО. Ф. 183. Оп.1. Спр. 1. Арк. 5.).

У зв'язку з тим, що губернський земський комітет окрім церковнопарафіяльних шкіл «призначив допомогу і школам», що були у віданні МНО, то було напрацьовано і правила «фактичного контролю за витратою сум призначених для допомоги школам обох типів». Губернська земська управа їх затвердила 4 жовтня 1904 р. і направила Директору народних училищ Волинської губернії з проханням «представити їх на затвердження» попечителю КНО (ДАЖО. Ф. 183. Оп.1. Спр. 1. Арк. 5).

Окремої уваги заслуговували пункти, в яких акцентувалася увага на кількості учнів у школі та родинних зв'язках з учителем закону Божого (ДАЖО. Ф. 183. Оп.1. Спр. 1. Арк. 6).

Отже, ще до початку повноцінної діяльності органів земського самоврядування у регіоні, земство виділяло значні суми на розвиток початкової освіти. Однак воно залишало за собою право контролювати їх використання, що унеможливлювало нецільове використання фінансової допомоги початковим школам.

Окремо відзначалося, що у випадку відсутності порозуміння щодо використання допомоги, то її залишки підлягали після 1 січня наступного року зарахуванню до загальної суми земських залишків. Щодо надходження, зберігання та витрат сум на утримання училищ, що були у віданні МНО, увага акцентувалася на тому, що всі кошти виділені на утримання народних училищ мали зберігатись у волосному правлінні в спеціальному «шкільному ящику» опечатаному волосним старшиною та шкільною печаткою (ДАЖО. Ф. 183. Оп.1. Спр. 1. Арк. 6-7).

Виплата заробітної плати здійснювалася не раніше 20 числа поточного місяця й не пізніше 1-го наступного. Щоб не допускати пропуску занять вчителем, платню надсилали через сільського старосту чи іншого члена волості або уповноважену особу. На господарські потреби волосне правління зобов'язувалося негайно видавати кошти на вимогу вчителя. Він у свою чергу чотири рази на рік звітував про їх витрату, а перевірку здійснював волосний старшина спільно з місцевим сільським старостою чи уповноваженими на це громадою особами. У випадку протиріч інформувався інспектор народних училищ (ДАЖО. Ф. 183. Оп.1. Спр. 1. Арк. 7).

Ремонт шкіл мав проводитися відразу ж після складання акту про пошкодження та доцільність проведення відповідних робіт (ДАЖО. Ф. 183. Оп.1. Спр. 1. Арк. 7).

Таким чином, на початку ХХ ст. волинське губернське земство виділяло значні суми на розвиток початкової освіти у сільській місцевості. При цьому воно через свої повітові структури контролювало їх використання. Адже кошти земства спрямовувалися на чітко визначені потреби, а враховуючи ситуацію у регіоні, відсутність контролю могла призвести до їх нецільового використання.

На початку ХХ ст. органи місцевого самоврядування приділяли значну увагу розвитку освіти у регіоні. Насамперед це було пов'язано з тим, що імперська влада неодноразово виступала з ініціативою, щоб саме органи місцевого самоврядування, насамперед міські управи та органи спрощеного міського самоврядування, фінансували відкриття навчальних закладів у містах. Завдяки цьому на Волині було відкрито низку чоловічих та жіночих гімназій, частину прогімназій реорганізовано у повні гімназії, відкрито ряд початкових професійних навчальних закладів.

Після початку повноцінної діяльності земств у 1911 р. у Волинській губернії саме вони відіграли ключову роль у розвитку мережі початкових та професійних навчальних закладів.

Враховуючи ту обставину, що після початку повноправної діяльності земств на Волині зросла кількість земських початкових шкіл, що функціонували поряд з церковнопарафіяльними. Розглядаючи ці питання ВЄУР акцентувала увагу на тому, що з'явилася велика кількість земських шкіл, які функціонували паралельно з церковнопарафіяльними. Це призводило до того, що парафіяльному священнику часто доводилося викладати закон Божий одночасно у декількох школах парафії, що було складно, а в окремих випадках і неможливо (ДАЖО Ф. 147. Оп.1 Спр. 480. Арк. 1.).

У тих школах, які знаходилися далеко від місця проживання парафіяльного священника, викладати закон Божий дозволялося вчителям церковних шкіл. Однак він мав викладатися якісно як «головний предмет навчання, що мав велике виховне значення». Це обґрунтовували тим, що по селам проносилася «згубна хвиля хуліганства, сектанства і надзвичайно небезпечного релігійного індивідуалізму», яка насамперед заражала душу молодого покоління «отрутою «нової культури», чужої й супротивної істинно-християнському православному духу, вірі й Церкві» (ДАЖО Ф. 147. Оп.1 Спр. 480. Арк. 1.).

Отже, після початку повноцінної діяльності земств у регіоні вони розпочали формування мережі земських початкових шкіл. Враховуючи значний вплив православного духовенства на освітній процес, постало питання про викладання закону Божого не лише священниками, а й вчителями, що мали на це право.

Між земствами та православним духовенством виникала низка суперечностей, насамперед пов'язаних із фінансуванням будівництва нових початкових шкіл. Так, 12 червня 1912 р. голова Дубенської повітової земської управи у відповідь на пропозицію повітового відділення ВЄУР щодо спільного будівництва нових початкових шкіл і «розширення приміщень існуючих церковнопарафіяльних» відмітив, що висланий повітовим земством у міністерство фінансів план розроблений таким чином, що «центром його тяжкості являлися витрати на будівництво й утримання нових шкіл», а витрати на розширення існуючих були частковими. На будівництво нових шкіл у повіті запланували витратити 65 550 крб., у тому числі земських коштів – 22 000 крб., допомоги від МНО – 22 550 крб. та позика земства. Впродовж наступних 20 років планували витратити на будівництво нових навчальних закладів у повіті 1 308 706 крб. Значна частина цієї суми на пряму фінансувалася органом земського самоврядування (ДАЖО. Ф. 147. оп.1 спр. 481. Арк. 40).

Загалом на початку XX ст. повітове земство продовжувало надавати фінансову допомогу Духовному відомству та «несло долю матеріальної участі в утриманні церковнопарафіяльних шкіл Дубенського повіту» шляхом їх субсидіювання тоді як багато «старих земств» відмовилися фінансувати навчальні заклади, що перебували у підпорядкуванні Синоду РПЦ. Участь у витратах на будівництво шкіл двох структур, що мали неоднакові погляди на подальший розвиток освіти, неодноразово призводили до суперечностей, які було вирішити досить складно (ДАЖО. Ф. 147. оп.1 спр. 481. Арк. 40-40 зв.).

Станом на 1912 р. в Ізяславському повіті функціонувало 12 домашніх шкіл на 9 529 жителів, у тому числі 817 хлопців та 952 дівчини, але навчалось лише 389 православних учнів і 24 католики. Взагалі не відвідували початкові школи 1 356 дітей шкільного віку. У цих навчальних закладах працював 1 вчитель, який мав середню освіту, 11 вчителів мали початкову освіту. На 35 610 жителів, у тому числі 5 014 дітей шкільного віку, діяло 60 шкіл грамоти. У них навчалось 2 358 учнів, у тому числі 96 римо-католиків. Взагалі не навчалось 2 664 дітей. Крім отців законників, які ними завідували, працювало 68 вчителів. Лише 25 шкіл мали частково придатні для навчання приміщення, інші 35 – розміщувалися у «тісних, холодних і сирих приміщеннях» (К. По губернии, 1912, с.3).

Окрім названих вище в Ізяславському повіті також функціонувало 87 церковнопарафіяльних шкіл, в яких здобували початкову освіту 5 228 учнів у тому числі 123 римо-католики та 74 євреї. Взагалі не відвідували школу й залишалися неосвіченими 7 385 дітей шкільного віку. Частина вчителів церковно парафіяльних шкіл мала середню освіту, 5 – спеціальну, 24 вчителі отримали звання вчителя після здачі відповідного екзамену. Із 87 шкільних приміщень придатними визнали 47, а інші 40 не відповідали своєму призначенню. Кошти на їх утримання надходили з трьох джерел: допомоги Синоду, земської субсидії та громадських сум (К. По губернии, 1912, с.3).

Отже, значна кількість приміщень, в яких навчалися учні початкових, церковних та церковнопарафіяльних шкіл Ізяславського повіту, були у критичному становищі. Аналогічна ситуація була й у інших повітах губернії. Також багато дітей взагалі не відвідували школу й залишалися неписьменними.

Відповідно до положення про навчальний заклад до земського фельдшерського училища приймали як хлопців так і дівчат (ДАЖО Ф. 85. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 38).

Згідно з розпорядженням міністра внутрішніх справ імперії, а вищеназваний навчальний заклад перебував у підпорядкуванні Міністерства внутрішніх справ, від 2 липня 1910 р. було

.....
визначено перелік хвороб, які могли бути перешкодою до вступу у навчальні заклади імперії, що готували фельдшерів, фельдшерок, повивальних бабок та зубних лікарів, шкіл масажу, гігієнічної, лікувальної та педагогічної гімнастики; правила виключення учнів за умови, якщо хворобу виявлять під час навчання (ДАЖО Ф. 85. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 38).

Особи, що не закінчували цих навчальних закладів, але планували займатися фельдшерською практикою, були зобов'язані мати загальноосвітній ценз за повний курс 4-х класів гімназії чи рівного за обсягом курсу інших середніх навчальних закладів та безперервне вивчення фельдшерської справи впродовж року в державній чи громадській лікарні та обов'язково здати при фельдшерській школі практичні та теоретичні екзамени згідно з розпорядженням лікувального відділу за обсягом офіційно встановленим МВС. У випадку нескладання екзамену, вони допускалися до перездачі впродовж 3-х місяців (ДАЖО Ф. 85. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 38).

Враховуючи ситуацію, що склалася у Волинській губернії у 1911 р. губернська земська управа прийняла рішення про виділення 945 крб. для проведення підготовчих курсів земським фельдшерам, які мали покращити свою кваліфікацію (ДАЖО. Ф. 85. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 89).

Приділяючи значну увагу формуванню мережі земських лікарень на Волині, губернське земство постійно інформувало керівництво фельдшерського училища про наявність вакансій у лікарнях та сільських пунктах для його випускників. Випускники земської фельдшерської школи влаштовувалися на роботу у повітових земських лікарнях, сільських лікарнях та фельдшерських амбулаторіях. Так, станом на весну 1913 р. вакансії були у Дубенському повіті у лікарнях сіл Вовкувії, Дорогостаї та м. Дубно, Ковельському повіті – дві вакансії для фельдшерок-акушерок, Ізяславському – дві вакансії для фельдшерів, Володимир-Волинському при земській лікарні та амбулаторії, Острозькому повіті – дві вакансії фельдшерів тощо (ДАЖО. Ф. 85. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 142-142зв.).

У травні 1915 р. Володимир-Волинська повітова земська управа звернулася до директора школи фельдшерів про наявність п'яти вакансій для її випускників (ДАЖО.Ф. 85. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 6).

Таким чином, земства не лише фінансували розвиток мережі початкових навчальних закладів у регіоні, а й значну увагу приділяли працевлаштуванню випускників середніх професійних навчальних закладів. Зокрема повітові земські управи регулярно інформували директора фельдшерсько-акушерського училища про наявність вакансій для його випускників. Ще одним важливим кроком для розвитку професійної освіти у краї були виділення іменних стипендій.

Органи місцевого самоврядування важливу роль відводили професійній підготовці вчителів земських шкіл. З метою якісного забезпечення кадрового складу земських шкіл, губернське земство виділяло стипендій для учнів учительських семінарій. Так, на початку липня 1914 р. при Дедеркальській учительській семінарії залишалися нерозподіленими 18 стипендій земства, які Губернською земською управою були виділені для її учнів з Житомирського, Ізяславського, Ковельського, Новоград-Волинського, Володимир-Волинського, Дубенського, Луцького, Овруцького, Рівненського, Острозького та Старокостянтинівського повітів. Повітові земські управи зобов'язувалися представити своїх кандидатів на отримання стипендій не пізніше 1 серпня 1914 р. В іншому випадку губернська управа залишала за собою право передати вільні вакансії студентам з інших повітів. Розмір стипендії складав 120 крб. на рік. Після закінчення семінарії кандидати на отримання стипендії зобов'язувалися пропрацювати у народних школах 1,5 роки за кожен рік отримання стипендії (Земская, 1914, с.3).

25 січня 1912 р. Житомирська міська дума розглянула клопотання директора комерційного училища Н. Л. Ремезової про виділення для будівництва нового корпусу земельної ділянки. У ньому планували відкрити землемірне училище, що сприяло б його перетворенню у середній політехнічний навчальний заклад. Після дискусії орган місцевого самоврядування прийняв рішення підтримати дане клопотання (В городской а, 1912, с.3).

Однак, з цього приводу необхідно акцентувати увагу на тому, що окрім директорки приватного училища, питання відкриття землемірного професійного навчального закладу підтримував і депутат Думи М.С. Андрійчук. У своєму листі до органу міського самоврядування він обґрунтовував необхідність відкриття у Житомирі землемірного училища. Це питання мали розглянути на засіданні органу місцевого самоврядування. Він висловлював надію на підтримку проєкту щодо відкриття училища у губернському центрі. Відповідно до планів у чотирьох класах мали здобувати професійну освіту 180 учнів. (Письмо, 1912, с.3).

4 травня 1912 р. на засіданні Житомирської міської думи було розглянуто пропозицію депутата Думи М. С. Андрійчука про доцільність відкриття у місті землемірного училища. Після дискусії міський голова запропонував відкласти розгляд питання до наступного засідання органу міського самоврядування, у зв'язку з тим, що для гласних міської думи була важливою точка зору губернського земства. Така ситуація пояснюється тією обставиною, що держава виділяла

лише 7 676 крб. на відкриття названого вище навчального закладу, а решта фінансування мала здійснюватися коштом органів місцевого самоврядування. Загалом з цього приводу позиція гласних була неоднозначною: частина пропонували підтримати клопотання Андрійчука, а з клопотанням Л. Н. Ремезової, як керівника приватного комерційного училища зачекати (В городской д, 1912, с.3).

Таким чином, органи місцевого самоврядування відігравали важливу роль у відкритті професійних навчальних закладів. Але багато питань не вдавалося позитивно вирішити через непросте їхнє матеріальне становище. У зв'язку з цим окремі проекти не фінансувалися. Натомість губернське земство враховуючи ситуацію, що складалася у регіоні, також не завжди підтримувало відкриття нових навчальних закладів.

Отже, незважаючи на складну ситуацію напередодні Першої світової війни у регіоні зростала кількість початкових, середніх та професійних навчальних закладів. Важливу роль у цьому відігравали органи місцевого самоврядування, особливо після початку повноцінної діяльності земств. Безпосередньо земства докладали величезних зусиль щодо зростання мережі початкових навчальних закладів, виділяли стипендії для учнів учительських семінарій за умови, що вони після завершення навчання працюватимуть у земських школах. Особлива увага приділялася також розвитку професійної освіти. Органи місцевого самоврядування не лише субсидювали відкриття нових навчальних закладів, а й також пропонували можливості для працевлаштування їхнім випускникам. Насамперед це стосувалося випускників педагогічних училищ та фельдшерсько-акушерської школи. Однак багато планів не було реалізовано через початок Першої світової війни, адже на території Волині з 1915 р. велися активні воєнні дії, а частина населених пунктів була зруйнована.

Подяка. Автори висловлюють подяку працівникам Державних архівів Житомирської та Рівненської областей і Центрального державного історичного архіву України у Києві за надану допомогу у підготовці матеріалів.

Фінансування. Автори не отримували фінансової допомоги для дослідження та публікації статті.

Джерела та література:

В городской думе а. (Заседание 25 января. Окончание). (1912). *Волынь*. 28 января. № 26. С. 3.

В городской думе б. Очередное заседание 4 мая. (1912). *Волынь*. 6 мая. №122. С. 3.

ДАЖО – Державний архів Житомирської області.

ДАРО - Державний архів Рівненської області.

Земская жизнь. Земские стипендии при Дедеркальской учительской семинарии (1914). *Наша Волынь*. 3-го июля. № 172. С. 3.

К. По губернии Изяславский уезд. Церковно-приходские школы в цифрах. (1912). *Жизнь Волини*. 11 января. № 9. С. 3.

К реформе среднего образования. (1901). *Волынь*. 13 июля. № 153. С. 1.

М-ва С. Жалобы родителей на педагогов. (1901). *Волынь*. 27 июля. № 165. С. 1-2.

Местная хроника. Проект реорганизации школьного дела. (1906). *Волынь*. 28 января. № 24. С. 3.

Письмо члена Гос. Думы М. С. Андрейчука получено. (1912). *Волынь*. 29 апреля. № 115. С. 3.

ЦДІА України у Києві. – Центральний державний історичний архів України у Києві.

Цецик С., & Цецик Я. (2020). Особливості розвитку професійної освіти та підготовки педагогічних кадрів на Волині на початку ХХ ст. *Проблеми гуманітарних наук. Збірник наукових праць Дрогобицького державного університету імені Івана Франка. Серія: Історія. Випуск 5.* С. 178-192. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217827>

Хроника Заславского уезда (1901). *Волынь*. 22 января. № 17. С. 2.

Циркулярное предложение управляющего Министерством народного просвещения, товарища министра, попечителям учебных округов (20 июля 1901 года, №19028). (1901). *Волынь*. 28 июля. № 166. С. 1.

Yaroslav P. Tsetsyk

Water and Environmental Engineering
PhD. (History), Associate Professor (Ukraine)

Yurii P. Oleksyn

National University of Water and Environmental Engineering
Dr. (Pedagogy), Professor (Ukraine)

Svitlana P. Tsetsyk

National University of Water and Environmental Engineering
PhD. (Pedagogy), Associate Professor (Ukraine)

Educational Development in Volyn at the End of the 19th – Beginning of the 20th Century

Abstract. *The purpose of the article is to study the role of imperial authorities and local self-government bodies in the development of primary and secondary education in the Volyn province in the late 19th and early 20th centuries. The authors analyse archival documents and scientific works which highlight the specifics and peculiarities of the development of primary, vocational and secondary education in Volyn during the period under study. The role of local governments in the development of education in the region is highlighted. The methodology of the study is based on the use of special historical (comparative historical and chronological) and general scientific research methods (analysis, synthesis and generalisation), which, in combination with the principles of multifactoriality, objectivism and historicism, created the necessary conditions for an impartial coverage of the tasks. The scientific novelty of the work lies in the fact that the authors, on the basis of archival documents and periodicals, have clarified the role of imperial authorities and local self-government in the development of primary, vocational and secondary education in Volyn in the late 19th and early 20th centuries.*

Conclusions. *On the basis of an impartial analysis of archival documents and periodicals, the role of local governments in the development of education in Volyn in the late nineteenth and early twentieth centuries is determined. It is noted that thanks to the efforts of local governments, a number of men's and women's gymnasiums were opened in the region, and some pro-gymnasiums were reorganised into full-fledged gymnasiums, which greatly influenced the development of education in the region. Particular attention is paid to the role of zemstvo self-government bodies in the development of a network of primary schools in all counties of the province. The Volyn Zemstvo, after the beginning of its full-fledged activity in 1911, paid important attention to the development of vocational education, as did the municipal authorities. In order to achieve this goal, they not only subsidised the opening of new educational institutions, but also financed the existing ones, and provided scholarships for students of pedagogical educational institutions on the condition that they would work in zemstvo schools after graduation. Considerable attention was also paid to the employment of graduates of the medical and midwifery school.*

Key words: *Volyn, gymnasium, progymnasium, primary school, parochial school, trustee of the Kyiv educational district.*

References:

- V horodskoi dume a. (Zasedanye 25 yanvaria. Okonchanye)** [In the city council (Meeting on January 25. Ended)]. (1912). Volyn. 28 yanvaria. № 26. S. 3. [in Russian].
- V horodskoi dume b. Ocherednoe zasedanye 4 maia.** [The regular meeting of the City Duma on May 4.] (1912). Volyn. 6 maia. № 122. S. 3. [in Russian].
- DAZO** – Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti [State Archive of Zhytomyr Region]. [in Ukrainian].
- DARO** – Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti [State archive of Rivne region]. [in Ukrainian].
- Zemskaia zhyzn. Zemskye stypendyy pry Dederkalskoi uchytelskoi semynaryy** [Zemskaya zhizn. State scholarships at the Dederkal Teacher's Seminary] (1914). Nasha Volyn. 3-ho yuliia. № 172. S. 3. [in Russian].
- K. Po hubernyy Yziaslavskiy uезд. Tserkovno-prykhodskyye shkoly v tsyfrakh** [In the province of Izyaslavsky uyezd. Parish schools in numbers] (1912). Zhyzn Volyny. 11 yanvaria. № 9. S. 3. [in Russian].
- K reforme sredneho obrazovaniya** [Towards reform of secondary education]. (1901). Volyn. 13 yuliia. № 153. S. 1. [in Russian].
- M-va S. Zhaloby rodytelei na pedahohov** [Parents' complaints about teachers]. (1901) Volyn. 27 yuliia. № 165. S. 1-2. [in Russian].
- Mestnaia khronyka. Proekt reorhanyzatsyy shkolnoho dela** [Local chronicle. The project of reorganization of school affairs]. (1906). Volyn. 28 yanvaria. № 24. S. 3. [in Russian].

Pysmo chlena Hos. Dumy M. S. Andreichuka polucheno [A letter from a member of the Gos. Opinions of M. S. Andreychuk have been received]. (1912). Volyn. 29 apreliia. № 115. S. 3. [in Russian].

TSDIAK Ukrayini – Tsentralniy derzhavniy Istorichniy arhiv UkraYini v m. Kievi [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv]. [in Ukrainian].

Tsetsyk S., & Tsetsyk Ya. (2020). Osoblyvosti rozvytku profesiinoi osvity ta pidhotovky pedahohichnykh kadriv na Volyni na pochatku XX st. [Peculiarities of the development of professional education and training of teaching staff in Volyn at the beginning of the 20th century]. Problemy humanitarnykh nauk. Zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia: Istoriiia. Vypusk 5. S. 178-192. [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217827>

Khronyka Zaslavskoho uezda [Chronicle of Zaslavsky uyezd]. (1901). Volyn. 22 yanvaria. № 17. S. 2. [in Russian].

Tsyrukliarnoe predlozhenye upravliaiushcheho Mynysterstvom narodnoho prosveshcheniya, tovaryshcha mynystra, popechyteliu uchebnykh okruhov (20 yiulia 1901 hoda, №19028). [Circular proposal of the manager of the Ministry of Public Education, a comrade of the minister, to the trustees of educational districts (July 20, 1901, No. 19028)]. (1901). Volyn. 28 yiulia. № 166. S. 1. [in Russian].

Статтю надіслано до редколегії 01.07.2023 р.

Статтю рекомендовано до друку 17.08.2023 р.